

Աբրահամ Կրետացի

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

eMatenadaran.

Աբրահամ Կրետացի
Պատմություն

«Aegitas»

Կրետացի Ա.

Պատմութիւն / Ա. Կրետացի — «Aegitas»,

«Պատմութիւն» երկը (բաղկացած է 53 գլխից, առաջին անգամ հրատարակվել է 1796 թ. Կալկաթայում), որտեղ նկարագրվում է Թահմազ Ղուլի խանի պատերազմները Անդրկովկասում եւ Մուղանի դաշտում 1736 թ.-ի մարտի 10-ին Թահմազ Ղուլիին շահ թագադրելու արարողությունը: Կրետացու «Պատմագրությունը» տպագրվել է 1796 թ.-ին, Կալկաթայում եւ 1870 թ.-ին՝ Վաղարշապատում: Այն ֆրանսերեն է թարգմանել Բրոսեն եւ հրատարակել «Collection d'historiens armenians» ժողովածուում:

© Կրետացի Ա.

© Aegitas

Содержание

[Ա]	5
[Բ]	6
[Գ]	7
[Դ]	8
[Ե]	9
[Զ]	10
[Է]	11
[Ը]	12
[Թ]	13
[Ճ]	14
[ՃԱ]	15
[ՃԲ]	17
[ՃԳ]	18
[ՃԴ]	19
[ՃԵ]	21
[ՃԶ]	22
[ՃԷ]	23
Конец ознакомительного фрагмента.	25

Աբրահամ Կրետացի Պատմություն

[Ա]

Նախասահմանությունն Աստուծոյ ոչ վրիպի ըստ վկայութեան սուրբ գրոց: Չի գոր ինչ կամի Տէր՝ գայն առնէ, եւ ո՞ր է նմա խորհրդակից: Եւ այն թէ Տէր խոնարհեցուցանէ եւ Տէր բարձրացուցանէ, մեծացուցանէ եւ Տէր աղքատացուցանէ եւ այլն: Իսկ մերս նուաստ բնութիւնս թոյլ եւ գիտութիւնք շաղփաղբունք են, եւ հագի նկատենք գերկրաւորս ըստ ասելոյն:

Վասն որոյ ոմանք ի բարոյ սկսեալ գշարն աւարտեն: Եւ ոմանք ի շարէն սկսեալ ի բարին եզերեն: Բայց բիր երանութեան արժանի նորա են, որ ի բարոյն սկսեալ ի բարին կատարեն: Իսկ ամենաբարին Աստուած եւ աղբիրն բարութեան միշտ գբարի բաղձանս շնորհեաց բնութեանս, թէպէտ՝ ոմանք ի թիր գործածեն: Արդ եթէ ի բարին հետեւին, գործակից լինի նոցա ի բարիս ըստ առաքելական վկայութեան:

Քանզի գկարօտութիւն գոր ունէի ի մանկութենէ իմմէ՝ որ վասն սրբոց աթոռոց եւ եւս վասն Հայաստան երկրի վանորայից եւ ուխտատեղաց, շնորհեաց Աստուած անարժան անձինս: Նախ՝ գնալ ի սուրբ Սաղիմ թվին ՌՃԿ (1719) մնալով անդ Բ (2) ամ՝ ի ժամանակս նորոգութեան աշխարհագումար տաճարին սրբոյ Յարութեան եւ ամենայն սրբոց տնօրինականաց ի Ժ (10) ամի առաջնորդութեան իմոյ Թրակիոյ քաղաքին, ի պատրիարգութեան սրբոյն Սաղիմայ Գրիգորի ճգնագգեաց եւ հեգահոգի սրբագան վարդապետի եւ առաջնորդութեան Կոստանդնուպոլսոյ Յովհաննէս քաջաջան աստուածաբան վարդապետի՝ աշակերտաց Վարդանայ վարդապետին Բաղիշեցոյ ի վանից Ամրսօլոյ:

Իսկ ի թուին ՌՃՁԳ (1734) եւ ապրիլի ԻԷ (27) չուեցի ի Թրակիոյ՝ գնալ ի սուրբ Էջմիածին եւ ի Տարօն՝ ի սուրբ վանքն Գլակայ, որ յանուն սուրբ Կարապետին է կառուցեալ ի սրբոյն Գրիգորէ՝ մեր Լուսաւորչէ: Որ եւ ի Ճ (100) օրն հասանք սուրբ Էջմիածին աշխարհաբոյժ տաճարն օգոստոսի Գ (3) օրն շաբաթ, երրորդ ժամու:

[Բ]

Արդ ի գալն մեր ի սուրբ աթոռն եւ յետ համբուրելոյ զսեանս սրբոյ տաճարին եւ երկրպագելոյ սուրբ իջման տեղին եւ այլոց աստուածաբնկալ սուրբ խորանացն առժամայն առեալ տարան զմեզ առ Աբրահամ վեհապետն սրբազան կաթողիկոսն, որ էր նստեալ ի պարտեզն՝ ի ներքոյ մեծի այվանին: Եւ ի տեսանելն զմեզ խանդաղատեցաւ եւ յոյժ ուրախացաւ: Չի սաստիկ սէրն, որ արժարժեալ էր ի սրտի մերում Ի (20) ամէ ի վեր, բոցափայլեալ յայտնի երեւիւր: Եւ յետ գրուցատրութեան մերում եւ հարցաքննելոյն գորկենութենէ պատրիարզի եղբօր մերոյ, եւ զմեծ քաղաքէ Կոստանդնուպօլսոյ, եւ զեկեղեցեաց, եւ զիշխանաց եւ զքահանայից հարին զերրորդն, եւ ետ ինձ հրաման գնալ ի մենարանն իմ:

Եւ առեալ տարան զիս ի յԱղեքսանդրոս սրբոյ կաթողիկոսի ամարաթն, որ էր եւ այն ի ներքո անդ ի կաթողիկոսարանի: Եւ ապա հարին զպատարագին զանգակն: Եւ ելեալ գնացաք ի պատարագն եւ յետ պատարագին՝ ի սեղանն: Եւ այնուհետեւ ամենայն օր ընդ իւր ունելով զիս՝ ի տուն եւ առտնին, ի գրուցատրութիւնս եւ ի խորհրդակցութիւնս միշտ մինչեւ ցաւորս Ի (20):

Եւ ապա կամեցայ հրաման առնուլ եւ գնալ ի սուրբ Կարապետ: Եւ ոչ ետ թոյլ, ասելով, թէ՛ «Չքեզ ինձ Աստուած առաքեաց, տեսանելով զիղճութիւնս իմ: Վասն որոյ այսմ ամի գոնէ ոչ թողում գնալ, այլ կաց մնայ ի գիրկս եւ գոգ մօր քո լուսոյ սուրբ Էջմիածնիս եւ լեր ինձ խորհրդակից, ցաւակից եւ կարէկից: Եւ գիտեն զհարազատութիւն քո ի հեռուն հետէ, եւ վկայէ հոգի իմ, զի բարեկամ եւ հաւատարիմ ես ինձ, որպէս եւ իմայնոցն, որպէս լուեալ եմ այսքան տարի, նաեւ՝ ի սուրբ գահիսէ: Եւ որքան պաղատեցի եւ աղաչեցի, չեղէն հնար, եւ ոչ ետ թոյլ եւ հրաման այլ ասաց. «Եթէ Տէր կամեսցի, ի գալ ամի եւ ես կամիմ գնալ ի Տարօն՝ եթէ յաջողութիւն լիցի յԱստուծոյ: Կաց առ իս աստէն, եւ ի միասին գնացուք, եւ անդ կատարեալ զուխտ քո եւ ճանապարհորդեցից զքեզ գնալ ի վիճակն քոն:

Որով խնդրեցի կրկին տալ հրաման իմայնոցն, որք եկեալք էին ընդ իս՝ գնալ ի սուրբ Կարապետն յուխտ եւ անտի՝ ի տեղիս իրեանց. որք էին Յարութիւն վարդապետն. եւ Թէքիրտաղոս աւագերէց տէր Յովհաննէսն, տէր Յունանն, տէր Պօղոսն եւ, պողագհիսարցի տէր Գասպարն եւ այլ ստամպօլցիք եւ թէքիրտաղցիք՝ արեւի քան զԻ (20): Յանձնելով զնոսա յԱստուծոյ եւ Կաղզուանայ առաջնորդ Յովհաննէս վարդապետին, որ եղէ նոցա առաջնորդ, եւ առեալ տարաւ Կաղզուանով զնոսա, որ էր օգոստոսի ԻԳ (23) եւ օրն շաբաթ: Եւ ես խոստացայ մնալ մինչեւ ցայգէկութն, եւ ապա չուիլ: Որ եւ ծիծաղեցաւ երանելին եւ ասաց. «Բարի է, այնպէս եղիցին:

[Գ]

Յետ յողերելոյ գողայսն ի սուրբ Կարապետ առաջիկայ երկուշաբթին, որ էր օգոստոսի ԻԷ (27), հրաման ետ սպասաւորացն պատրաստութիւն տեսանել առ ի գնալ ի վանորայսն: Քանզի ասաց, թէ՛ «Եւ իմ սիրտս կարի նեղացեալ է, զի հեռուն հետէ ի դուրս չեմ ելեալ»: Եւ առեալ զիս ընդ իւր եւ գայլս ի վարդապետացն՝ աւելի քան զԺ (10), եւ այսպէս ուրախութեամբ գնացինք:

Նախ՝ ի Յոհանավանքն զի առաջնորդն Յոհանավանից՝ Յակոբ վարդապետն, եկեալ հրավիրեաց զվեհն վասն օծման նորաշէն խորանին եւ սեղանոյն, որ նորոգեալ էր հիւսիսակողմն մեծի տաճարին, որ էր շինեալ եւ նա ի սրբոյն Գրիգորի՝ մեր Լուսաւորչին, եւ ամփոփեալ անդ ի մասանց եւ ի նշխարաց սրբոյն Յամբրդոյն: Որ մեծաւ հանդիսի օծեցաք զսեղանն ի միասին:

Եւ յետ հոգեւոր եւ մարմնաւոր ուրախութեան՝ Բ (2) – Գ (3) օր կենալոյն զկնի, գնացինք ի Սաղմոսավանք, եւ ի Լուսաւորչայ անապատն եւ ի միւս փոքր անապատն: Եւ ապա՝ ի յՈՂԻ՝ սուրբ Սարգսայ վանքն: Եւ մինչ էինք անդ, եկն եւ մէլիքն Երեւանայ՝ Յակոբջանն, զի խնդրեալ էր գնա վեհն:

Եւ ի նոյն ատուրս եկն սայի մի ի Թիֆլիզոյ եւ եբեր զրոյց եւ գիր, եթէ՛ Իսակ վաշայն, զԱշխալ բեկն որ էր մէլիք Թիֆլիզոյ՝ ի մէր ազգի, վասն ոչ ինչ պատճառի ետ խեղդել գնա եւ առաջի դռանն արկանել՝ մինչեւ Էառ ԾՌ (50000) դուռուշ, եւ ապա ետ հրաման թաղել:

Իսկ ի միւս օրն գնացեալ ի Փարպի ըստ խնդրոյ իմոյ: Եւ անտի դարձաք ի Կարբի՝ ի տուն պարոն Խաչատուրին եւ պարոն Ղազարին, մնալով անդ զիշեր մի: Եւ ապա եկինք ի Մուղնի սուրբ Գեորգայ վանքն: Էր ընդ մեզ եւ մէլիք Յակոբջանն՝ տկար գոլով: Եւ մնացինք զգիշերն: Իսկ ի լուսանալն՝ յետ սրբոյ պատարագին եւ ճաշոյն, իջաք ի յՕշական: Եւ մեկիքն գնաց Եղուարդով Երեւան: Եւ զիշերն մնացանք յՕշական եւ յայգն չուեալ հասանք ի սուրբ Էջմիածին:

[Դ]

Որովհետեւ առաւել սիրոյն, գոր ունէր ընդ հիգոյս առեալ զիս վեհն՝ զբօսանաց աղագաւ գնացինք ի վանորայս եւ յանապատս: Բայց ոչ կարացին տեսել անդանօր ի սուրբ ուխտն՝ վասն զբաղանանցն եւ մեծի հոգունակութեան սուրբ աթոռոյն: Եւ զի աւելի քան զԼ (30) մարդ կայինք՝ նոյնպէս եւ առաւել գրաստքն, եւ թուիր ձանձրութիւն լինիլ ասպնջակացն մերոց: Եւ զի նրբահայեաց գոլով Վե (հե)հն եւ յոյժ ցաւեցող վասն ամենեցուն՝ ոչ կամէր բնաւ զձանձրանալն ունէք, վասն որոյ աճապարէր դառնալ ի սուրբ գահն:

Մանաւանդ զի էր եւ ժամանակն խառնակ, եւ ազգի-ազգի գրոյցք գային ի լսելիս վեհին վասն գալստեան Թահնագ [դուլի] – խանին եւ շարժելոյ զօրացն պարսկային, փութացաւ զդարձն անդրէն առ ի սուրբ աթոռն, զի հոգասցէ զհոգս ամենեցուն: Եւ զի այսպէս բնաւորեալ է ի բնութիւնս մերագնեացս ի բնուստ անտի՝ ոչ հոգալ, եւ ոչ ցաւել եւ ոչ փոյթ ունել յամենայնէ, այլ իւրաքանչիւր զիւր հանգստութիւնն ջանալ, եւ ապահովիլ եւ պաշտիչ ուրուականին իւրոյ լինել, իսկ գամենայն ցաւս ընկենույ ի վերա գլխոյն: Եւ մինչ կենդանի է թէ՛ իրաւի, եւ թէ՛ անիրաւ, սակաւ մի ցաւեցող ցուցանել զինքն մեծաւորին իւրոյ, եւ այնպէս թոյի ինձ՝ վասն օգտի անձին իւրոյ իսկ եւ բարեկեցութեան: Եւ յետ վախճանին այլ ոչ յիշել ամենեւինք եւ ոչ ցաւիլ, այլ փոխանակ ցաւելոյ եւ կսկծելոյ՝ եպերել եւ հեգնել, որպէս ի բնուստ անտի ունին գայն ազգն մեր, որոյ զպատճառն ոչ այլ ինչ գիտեմ, եթէ ոչ՝ զտգիտութիւն եւ գապերախտութիւն:

Բայց եւ կրկին հրաման առի ի վեհէն գնալ ի սուրբ անապատն Լուսաւորչայ եւ մնալ անդ շաբաթ մի առանձին, եւ ապա գալ: Եւ ետ հրաման գնալ: Որ եւ եկեալ հայրն անապատին՝ Յոհան վարդապետն, իբրու խնդրելով զիս ի վեհէն: Էտ եւ տարաւ յանապատն: Եւ գնացեալ մնացի անդ շաբաթ մի եւ դարձայ ի սուրբ աթոռն:

[Ե]

Եւ յետ ոչ բազում ատուրց կրկին հրամ[ան] առի ի վեհէն՝ գնալ ի հեռագոյն վանորայսն Արարատու: Եւ թէպէտ ոչ կամէր հրաման տալ, վասն զի եւ ինքն փափագ ունէր տեսանել զայն ուխտատեղան, զոր ոչ էր տեսնալ բնաւ ի վեհապետութեանն իւրոյ, եւ պատճառանօք իմիք փափագէր եւ երանելի հոգին տեսանել, բայց ցաւն ժամանակիս եւ զբաղմունքն ոչ ետուն թոյլ: Վասն որոյ անճարացեալ ետ ինձ հրաման:

Եւ ելեալ ի սուրբ աթոռոյն՝ տկարացեալ անձամբ, գնացի այնու մտօք ի հաւատով, զի բուժիցիմ ի շարաշար տենդէ ցառոյս: Եւ գնացի նախ՝ Երեւան, որ էր հոկտեմբեր ԺԶ (16), եւ մի գիշեր մնացի Երեւան: Եւ միւս օրն գնացի ի սուրբ Վիրապ, եւ անտի ի Ակոռի եւ ի սուրբ Յակոբայ աղբիւրն՝ ի Մասիս: Եւ անդ կատարեալ զուխտն իմ եւ մատուցանել ետու պատարագ: Եւ կատարեալ մեր զուխտն եւ դարձաք ի գիւղն Արկուտին:

Եւ անդ սակաւիկ մի հանգչեալ եւ ճաշ արարեալ՝ դարձաք ի Վիրապն: Եւ ի Վիրապին յատակն իջեալ իմ ժամրարական պատրաստութեամբն՝ աւարտեցի զպատարագն եւ ելեալ ի Վիրապէն մնացի զգիշերն: Եւ այգուցն առ[ե]լայ ընդ իս առաջնորդ ճանապարհին արեղայ մի, գնացի ի շաւուց Թառ, որ է Ամենավրկչի վանք, եւ մնալով անդ Բ (2) գիշեր: Եւ անտի՝ ի Աղջոց վանքն: Եւ դարձայ ի սուրբ Գեղարդն մնալով անդ եւ Բ (2) գիշեր: Եւ անտի եկի ի Գառնի, մնալով գիշեր մի: Եւ անտի՝ ի Նորք, մնալով անդ եւս գիշեր մի: Եւ ապա գնացի ի Երեւան, եւ գիշեր մի եւս մնացի անդ:

Եւ ապա գնացի ի Գետարգել: Եւ անդ հասան հրաւիրակքն վեհին, զոր երկիցս եւ երիցս մարդ էր յղեալ գրով եւ թղթով՝ խնդրելով զիս շեշտի եւ արագ արագ հասանել նմա: Նախ՝ վասն կարօտութեան երանելոյն: Երկրորդ՝ վասն գալոյ Թօխաթու նուիրակին՝ Աղէքսանդր վարդապետին եւ Սարգիս վարդապետին՝ աշակերտին պատրիարքի, որ յետոյ կոչեցաւ Դէտ Կեսարու: Եւ երրորդ՝ վասն խօթութեան պատահելոյ նմա: Չի եղանակն եւ տարին ծանր էր, եւ օդն՝ ապականեալ, վասն զի համայնք խօթացեալք էին միաբանքն ի սուրբ աթոռն, եւ եւս՝ ի գիւղն: Որ եւ բազումք մեռան. յորս էր նախ՝ հայր սուրբն, եւ Թէքիրտաղի Սարգիս վարդապետն, եւ Բաղիշեցի Չաքարիայ վարդապետն, եւ հոգետր տիրոջ մահտեսի Աւետիսն, եւ այլք ի մահտեսեաց եւ ի գիւղէն յոլովք: Իսկ այլք խօթացեալք ընդ երկար տկարութեամբ հագիւ գտան գառողջութիւն մինչեւ ի սուրբ պասեքն:

Որ եւ ի տեսանելն իմ գեկեալսն եւ զգրերն աճապարեցի, եւ դարձայ ի կրունկն Երեւան եւ հասայ Էջմիածին նոյեմբերի Դ (4): Վասն զի կամէի գնալ ի Բջնի, ի Կարենիս եւ այլ վանորայսն, բայց ի բաց թողի, որովհետեւ հրաւիրեցայ ի վեհէն եւ փութացայ ի սուրբ գահն՝ ի տեսութիւն սրբազանին:

[Զ]

Իսկ ի գալն իմ ի սուրբ Էջմիածինն, որ էր նոյնքերի Դ (4) եւ օրն էր երկուշաբթի, գտի զվեհն ի մահճի ընկողմանեալ եւ հիւանդացեալ՝ Բ (2) ասորքք յառաջ: Եւ հանդիպեալ նմա առժամայն սկսայ հարցանել զպատճառէ խօթութեան, եւ վասն ցաւոյն, եւ թէ՛ յոր անդամ եւ յոր կողմն ունի զխստութիւն ցաւոյն: Իսկ երանելին ասէր, եթէ՛ «Բոլոր անձն իմ ցաւի, եւ ոչ զիտեմ զպատճառն եւ զուստն»:

Իսկ ես՝ տառապեալս եւ վարանեալս, սկսայ յուսադրել, եւ մխիթարել եւ սփոփել մինչեւցմասն մի զիշերոյն՝ մինչեւ երից եւ չորից անգամ ասաց, թէ՛ «Գնայ հանգստացիր: Խեղճ ես եւ ի ճանապարհէ եկեալ դադարած ես»: Իսկ ես զմտաւ ածեալ՝ «Մի գուցէ նեղասցի կամ տրտմեսցի սակս չգնալոյս», ելեալ գնացի ի տեղի իմ:

Եւ այսպէս շիւարեալ եւ վարանեալ կացաք զցայգ եւ զցերեկ մինչեւ ցկիրակի: Եւ ի նոյն օրն եւս շորջ զմահճովն նստելով վարանէաք եւ ընդ միմեանս հայելով լոնելան, տրտմեալ երեսօք տարակուսէաք: Որ եւ ի նոյն զիշերն եւս մինչեւ ի Դ (4) եւ Ե (5) ժամ ի մօտն մնացեալ, եւ ասպա յորդորեցին զիս փոքրաւորքն, թէ՛ «Գնա դու ի քո տեղն եւ թող որ սակաւ մի հանգչի, զի անհանգիստ լինի ի տառապիւն քո»: Եւ ես ելեալ գնացի ի մենարանն իմ: Եւ մնաց անդ որդեակն իմ՝ Յովաննէս վարդապետն, ընդ տէր Յակոբին: Եւ յետ հասարակել զիշերոյն եկեալ առ իս ասելով, թէ՛ «Ե՛լ, գնայ հոգեւոր տիրոջ մօտն, զի այլիմնապէս երեւի, եւ իւրայինքն ամենայն տարակուսեալ կան»:

Որ եւ վաղվաղակի ելեալ հասի ի մօտն եւ տեսի, որ եւ ի առ եւ տուր շնչոյն էր՝ ի հոգեվարութեան: Եւ սկսայ աղաչանօք խնդրել տալ օրհնութիւնն ամենեցուն, այլեւ՝ արձակումն բանիւ եղելոցն, եւ պատուէր վասն սուրբ աթոռոյն եւ միաբանիցն եւ յանձնարարութիւն վասն իւրայնոցն: Իսկ երանելին երբեմն բանիւ՝ նուազ ձայնիւ, եւ երբեմն օրհնեալ գլխովն նշանակութիւն տայր խնդրոյս:

Եւ այսպէս աջ ձեռն ի մէջ ձեռացս գոլով հեշտ եւ հանգիստ աւանդեաց զմաքոր հոգին իւր ի ձեռն հրեշտակի բարոյ այնպէս, որպէս թէ որ հանցէ խնձոր մի ի ծոցոյն եւ տայցէ բարեկամին կամ սիրելոյն իւրոյ՝ Թ (9) կամ Ժ (10) ժամու զիշերոյ նոյնքերի ԺԱ (11) լոյս երկուշաբթի:

Որ եւ ի լուսանալ առաւօտին ծանուցաք Երեւանայ մէլիքին՝ պարոն Յակոբջանին, որ հրաման էառ ի դքսէն Երեւանայ, որ էր տէրօրտար: Ալի-փաշայն տկարացեալ գոլով եւ անկեալ ի մահճի, եւ մինչ կամէին առնուլ ի նմանէ զհրաման թաղելոյն, առժամայն մեռաւ եւ փաշայն՝ առաւօտեան ճաշու ժամու: Զի հոգեւոր տէրն ի զիշերին վախճանեցաւ, եւ ի նոյն առաւօտին փաշայն եւս մեռաւ Երեւան: Վասն որոյ գեխեան ետուր հրաման, զի թաղեսցի:

Եւ ի միւս օրն ի տեղի փաշային եղին զհաճի Հիսուէին փաշայն, որ էր տեղեալ տէրէնտէցի եւ կայր Երեւան մաֆազայ՝ պահող:

Եւ եկեալ մէլիք Յակոբջանն փաշա<յա>ի չուխատարիւ մի Էջմիածին, եւ երեքշաբթի անարժանս ժամ արարի եւ օժի, եւ տարեալ թաղեցինք ի սուրբ Գայիանէն: Եւ ես ոչ կարացի գնալ վասն սաստիկ ջերմանս, որում տենդէր զիս օր ընդ մէջ, այլ յուշաթափեալ եկի եւ անկայ ի մահիճս:

Իսկ ի միւս օրն առեալ իմ զբոլոր ուխտ սուրբ աթոռոյս գնացինք ի Գայիանէ, եւ կատարեցինք զայդն, եւ յետ այգոյն դարձանք ի վանքն:

Եւ ի նոյն օրն կամայ սկանայ զմեզ Ե (5) – Զ (6) վարդապետօք տանէին յԵրեւան: Որ եւ ի ճանապարհին, յորժամ անցաք զհանգուցեալ եկեղեցին, տեսաք զբազմութիւն արանց եւ կանանց՝ Երեւանայ բնակողացն մեր ազգէն, որ փախստեալ գային: Յորմէ տակացաք եւ հիացաք զխեղճութիւն նոցին: Եւ կանեցաք եւ մեր դառնալ անդրէն ի վանքն, զի մի գուցէ ի գալ զօրացն պարսից գտանիցինք ի մէջ բերդին Երեւանայ: Եւ այսպէս աղաչելով զմէլիքն եւ զչուխատարն, որ էր մուպաշիր ի վերա մեր, հասանք ի Փարազար: Եւ սակաւ մի նստեալ անդ եզերս առուի միոյ հանեալ եղի ի ձեռս նորա Ե (5) ոսկի: Բազում աղաչանօք հազիւ զերծաք եւ դարձաք ի վանքն:

[Է]

Իսկ ի միտում օրն, որ էր հինգշաբթի, կանուխ առեալ գնեց Ե (5) – Չ (6) վարդապետօք եւ յակամայ կամօք քարքաշ տարան յԵրեւան: Որ եւ իմ տենդիս օրն էր, յորում գերծայ ի նոյն օրն, քանզի նուբաշիրն չորեքշաբթի յերեկոյին եկեալ էր: Վասն որոյ հինգշաբթի կանուխ ելեալ գնացաք: Որ եւ զճանապարհն առոգանէի արտաստօք վասն զանազան պատճառաց:

Եւ յորժամ հասանք յԵրեւան, տարան գնեց ի դուռն քաղաքապետին եւ նախ՝ ի մօտ ռայիսին, որ էր քեխեան: Եւ սկսաւ նախ ողորանօք յորդորել զիս, թէ՛ «Որովհետեւ վախճանեցաւ խալիֆայն, եւ դու նորա ծանօթ սիրելի ես, եւ ամենայն միաբանքն զքեզ կամին, եւ ծանուցանեմ փաշային, որ դու լիցիս ի վերա նոցա խալիֆայ ի տեղի հանգուցելոյն»:

Իսկ եւ հրաժարեալ յայնմանէ սկսայ ասել, թէ՛ «Չեմ բաւական այդմ գործոյ եւ ոչ ունիմ կարողութիւն յամենայն կողմանց: Մանաւանդ՝ դարիպ եւ օտար եմ: Ուխտի աղագաւ եկեալ եմ այսր: Որ եւ հրաման ունիմ, զոր տուեալ են ինձ յարքունուստ, այլ եւ՝ զիր զըզլար աղասուցն եւ դափուճիպաշի Գուլ Ահմէտ աղայէն, որ ինձ տիրութիւն արարեալ զիս անդրէն ի վիճակն իմ դարձուճանէք: Այլ եւ՝ բազում բանս պաղատանաց, զոր մի ըստ միոջէ գրելն ձանձրութիւն է:

Բայց ոչ եղև հնար գերծանիլ, այլ դարձոյց գողոքականն ի խրոխտական եւ սպառնական: Եւ սկսաւ կերպի կերպի ահացուցանել զիս եւ մահու եւս սպառնացաւ: Յորում կայի շիւարեալ եւ տարակուսեալ: Եւ առժամայն ոտին կացեալ գնաց մօտ փաշային: Եւ իսկոյն յետ եկեալ ասաց. «Տարէք զայդ փաշային մօտնն: Պատուէր տալով ինձ, թէ՛ «Չիմի՛ հրաժարիս, որ փաշայն զքեզ կմահացուցանէ»:

Եւ յորժամ տարան զիս յանդիման փաշային, սկսաւ եւ նա սաստկութեամբ եւ մեղադրանօք խօսիլ ընդ իս: Որ եւ նորա պատասխանեցի, թէ՛ «Մեր նախնի սովորութիւնն այն է, որ մահաւար անեն Սպահան եւ Ստամպոլ, որ այն Բ (2) քաղաքացիք միաբանին եւ զմի ոմն ընտրեն եւ կացուցանեն: Ապա թէ՛ ոչ, սուրբ աթոռին եւ կաթողիկոս նստողին մեծ վնաս կլինի: Որ եւ զիր ունիմք այսպէս՝ հաստատեալ բազմաց գրով եւ կնքով եւ նզովիք փակեալ»:

Եւ այլ ըստ խօսք եւ գրոյց եւ թէ որչափ լացի եւ ողբացի՝ ոչ եղև հնար: Այլ բարկացեալ ի վերա իմ եւ ասաց, եթէ՛ «Սպահան եւ Ստամպոլ մինչեւ երթեկեկութիւն գրերաց լինի եւ ընտրութիւն վասն ումեան, ի մէկ տարին չլինիր: Եւ ահա երկուց կողմանց զօրք եւ պատերազմունք երեւին, եւ Էջմիածին ի վերա ճանապարհին: Մինչեւ ցայն օրն վանքն պիտի քակուի, եւ միաբանքն անգլուխ գոլով՝ մինն ոչ մնայ, այլ՝ ցրուին: Այնուհետեւ ինչ օգուտ է ձեր ընտրութիւնն: Գնա՛, ահա հրամայեցի քեզ, եւ յանձն առ: Եւ ըստ օրինաց ձերոց կատարեսցեն զկարգ կաթողիկոսութեան ի վերա քո, եւ կառավարեայ զայն թէքքէն: Չի ոչ միայն ձերն է, այլ մեր թագաւորին է, եւ մեզ ասպնջատեղ եւ պիտանացու: Եւ եւս մարդ առաքեն հանդերձ գրերով, արգիլամով եւ տամ բերել զհրամանն ի յարքունուստ վասն քո»:

Եւ այսպէս քարշեցին զիս արտաքս եւ գրեցին զպոյրույթի մի, թէ՛ «Դուք՝ միաբանք Էջմիածնայ, որովհետեւ ընտրեցիք եւ կանեցաք զդա լինել ձեզ գլուխ, ահա հրամայեցի նստիլ դա խալիֆայ ձեզ: Եւ դուք, զոր օրէնք եւ արարողութիւնք՝ կատարեցէք եւ հնազանդ լերուք, որպէս յառաջնոցն: Եւ զայլ հարկաւոր բանսն ի յարքունուստ եւ հոգամ, ձեզ հոգ չլինի»:

Եւ առեալ զիս տարան ի տուն մէլիք Յակոբջանին, եւ Գ (3) օր մնացեալ ի տուն մէլիքին: Եւ ապա ժողովեալ զքէտխոտայքն Քանաքէռու, զԵրեւանայ եւ այլոց տեղեաց, այլ եւ, զառաջնորդս վանորէից Եջմիածին: Եւ անտի եւս գրեցին Կարբի, յԱշտարակ եւ այլ տեղիս՝ զալ իշխանաց եւ քէտխոտէից, որ եւ եկեալ ժողովեցան ի սուրբ Էջմիածին մնացեալ վանորէից առաջնորդքն:

Եւ նոյնմբերի ԻԴ (24) յիսնակաց կիրակին օծին զանարժանս կաթողիկոս եւ եղին ի ծառայութիւն եւ ի ներքոյ լծոյ սուրբ Էջմիածնի աթոռոյն մեծի սուրբ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, որ էր թուին մեր ՌՃՁԳ (1734):

[Ը]

Յետ այսորիկ սկսայ մտախոհ լինիլ եւ յամենայն գորութենէ ջանալ եւ արհանալ վասն մեծի գործոյն եւ կառավարութեան սուրբ արժողոյն մեծի. եւ զի անձանօք գոլով իմ երկրի, եւ մարդկանց, եւ միաբանից, եւ ամենայն ելից եւ մտից եւ արարողութեան եւ վասն պակասութեան փողից, որս ոչ գոյր ամենեւին: Իսկ վանից ծախքն՝ բազում եւ անթիւ:

Յոյժ վշտանայի, տառապէի, բայց ողորմածն Աստուած խնամէր եւ ստածէր. երբեմն ի հողոյ արդեանց վաճառելով եւ երբեմն ողորմութիւն ի եկողաց օգնութիւն հասանելով եւ երբեմն փոխ առնելով: Մինչ զի ԻՌ (20000) դուռուշ մինչեւ ցայսօր պարտք արարեալ եմ:

Եւ այսպէս տանջանօք եւ խղճութեամբ կառավարեցի գտորբ արթոն:

Յորում ժամանակի պաշարեալ կայր Կէնճէն ի պարսից: Եհաս եւ Քեօփրլու օղուն ի Յանթայ բազում գօրօք ի Պայագիդ եւ անտի ի Ղարս՝ ձմեռելով: Եւ ԺՌ (10000) սօմար ցորեան Թէմիր փաշային հրաման արարեալ՝ որ տարաւ հասոյց ի Թիֆլիզ եւ եկն դարձեալ ի Ղարս: Նոյնպէս եւ Ղարսայ՝ բազում պատրաստութիւն ցորենոյ, եւ գարոյ եւ այլոց իրաց: Եւ պատերազմողական անօթից յղեաց յԵրեւան:

[Թ]

Եւ յորժամ Էանց դատնութիւն օդոյն ձմեռայնոյ, եւ կակղացաւ սակաւ մի եղանակն եւ մտաք ի թուականն ՌՃՁԴ (1735), եւ ապրիլ ամսոյն շուեաց խաղաց Թահմազ[ղուլի] խանն ի վերա Ղարսայ քաղաքին՝ կողմամբն Ղազախտու եւ Լօռու՝ մինչեւ սպառեալ էր ձիւնն ի լեռնային կողմանցն յայնցանէ: Քանզի լուսք ի գօրաց պարսից եւ մերձակայից Խանին, թէ գծործոր մի յորում կամէին անցանել եւ շրջիլ ի վերա Ղարսայ, սուսերօք իրեանց պեղեցին, հատին եւ ճանապարհորդեցին անցանել: Որ եւ ի գիշերին այնմիկ կրկին ձիւն եկեալ ելից գճանապարհն, յորում աշխատեալ էին ամուրս Բ (2): Եւ ապա այնուհետեւ ընդ այլ ճանապարհ անց գտեալ բազում դժուարութեամբ հասին ի սահմանս Ղարսայ:

Որ եւ ելեալ ընդդէմ միմեանց գմի օր պատերազմեցան ընդ իրեարս: Եւ երկուց կողմանց անկան մեռեալք եւ վիրատրեալք՝ իբրու Չ (6) – Է (7) հարիւրից: Բայց կողմն հազարացոց ի փախուստ դարձան: Եւ Խանն դարձաւ ի բանակտեղն իւր՝ ի տեղի անուանեալ Եախնի թէփէ: Եւս վասն ոչ գոլոյ խորակ բաւական գօրացն եւ գրաստուցն դարձաւ հանճարեղն եւ երկրորդ Աղեկսանդրն ի յԱյրարատ՝ Պաշ Ապարանովն գալ յԵրեւան եւ յԷջմիածին:

[Ժ]

Արդ ի դառնալն Ղարսայ մեծի Խանին եւ ծանր-ծանր գալ ի կողմանս Արարատու եկեալ եհաս ի յԱպարան՝ ի Շիրադալայ կոչեալ տեղի: Եւ գորքն սփռեցան մինչ ի Կարբի, եւ Աշտարակ եւ յՈւշական: Եւ յուշ արարին ինձ իշխանքն մեր, որք կային ի բանակին, եւ Մէլիքջան քալանթարն, թէ՛ «Հարկ է գալ քեզ ի տեսութիւն Խանին ընծայիւք եւ պատրաստութեամբ»: Որ եւ ելեալ անյապաղ Ե (5) – Ջ (6) վարդապետօք եւ նուիրօք ըստ կարողութեան մայիսի ԻԷ (27) որ էր հոգեգալստեան երրորդ օրն երեքշաբթի, եւ հասայ ի նոյն օրն ի Յոհաննավանքն: Եւ չորեքշաբթի գնացինք ի յԱպարան՝ ի կողմն Շիրադալայ կոչեցեալ տեղոյն մերձ: Որ եւ ազդեցին Խանին վասն մեր, եւ ետոր հրամանն նասաղչի պաշուն՝ Ապրու-հասան բեկին, դօնաղ առնուլ գմեզ: Եւ գնացեալ առ նա հանգեաք գայն գիշերն:

Իսկ յոյս հինգշաբթի վաղ քաջ ընդ առօտն, մինչ կամէր լուել, տարան գիս ի դէմ իւր ընծայիւք: Եւ գնացեալ իմ բարեւեցի եւ շնորհատրեցի զգալուստ իւր: Որ եւ ինքն եւս ասաց. «Խօշ կէլտին Խալիֆայ նիճէ սէն: Չաղ սէն: Տէ աթլան Խալիֆայ կէտէք իլէրի»: Եւ առժամայն ձիաորեալ ինքն գնաց գորօքն իւրովք եւ բանակն՝ գկնի: Եւ ետոր ինձ զինուորս իւր սպասատրացն, որ անկեալ առաջի իմ տարան եւ գիս գկնի իւր:

[ԺԱ]

Եւ յորժամ հասանք ի տեղի բանակին, եւ իջաւ ի վրանն իւր, խնդիր արար ինձ: Եւ փութացան խնդրակքն մինն զհետ միոյ՝ շեշտիւ եւ ստիպով: Քանզի այսպէս սովորութիւն ունին զամենայն գործս իրեանց ծառայական շտապով եւ շուտափոյթութեամբ կատարել: Եւ ստժամայն փութացուցին զիս եւ հասուցին ի վրանն խանին որ եւ հրաւիրեալ զիս ի ճաշ ի սեղանն իւր: Եւ այսպէս զաւուրս երիս ընդ իւր ունելով ի բանակին, մինչեւ եկեալ հասանք ի Դոդս գիւղն:

Եւ ապա հրաման ետ ինձ գնալ յԷջմիածին: Յորմէ վստահացեալ հրաւիրեցի եւ եւս գնալ ի վանքն՝ թանաշայ եւ զհարաթ: Եւ խոստացաւ գալ: Որ եւ շաբաթ օր մայիսի ԼԱ (31) եկեալ բանակեցաւ մերձ քանքանին՝ եզերս գեղին, ի հանտն: Որ եւ զգորեանն եւ զգարին իսպառ կերցուցին երիվարացն եւ արաթուր կոխեցին: Ջի ժամանակ էր հնձոց, եւ չեւ եւս էր հնձեալ, եւ իսպառ հատուցին ի դաշտէ անտի:

Իսկ եւս ակն ունէի, թէ՛ ինձ խապար լինի ի նմանէ, եւ կիրակի ոչ գնացի: Բայց երկուշաբթի առաքեցի զաթոռակալ Աղէկսանդր վարդապետն ի բանակն որ գրոյց բերցէ զորպէս կամիւն իրեանց: Եւ իսկոյն դարձաւ առ իս աթոռակալն տրտմեալ երեսօք եւ թախանձեալ լքեալ սրտի՛ ուրպէս կիսամեռ: Որ եւ ի տեսանելն իմ գնալ այնպէս տխուր եւ ինացեալ զպատճառն՝ որ բարկացեալ էր խանն, թէ՛ «Վասն էր ոչ եկին առաջի իմ, յորժամ եկի ի յօթեանս եւ անտի առեալ տանէր զիս Էջմիածին»:

Արդ եւ ոչ զիտացի, եւ այլք՝ քան զիս անբանացեալք, ոչ ուսուցին զիս զժէսս պարսից եւ զսովորութիւնն երկրին:

Վասն որոյ ահիւ պակեալ եւ ի կենցաղս յուսահատեցայ: Եւ սկսայ այնուհետեւ զյետին եւ զհրաժարական գողջոյնն տալ եւ ներումն եւ զաղօթս խնդրել ամենեցունց: Եւ մտեալ ի սուրբ տաճարն անկեալ առաջի սուրբ իջման տեղոյն լալով, հառաչանօք եւ դառն արտասուօք յանձնելով զհոգի իմ յԱստուծոյ, եւ այսպէս պաշարեալ երկիւղիւ եւ լքեալ սրտիւ գնացի ի բանակն կիսամեռ:

Եւ մինչ ակն ունէի տանջանաց եւ մահու եհարց Խանն, թէ՛ «Խալիֆայ նիչին օ չաղ քի կէլտըն սան կէլմատըն դարշուլամաղայ պիզի, ինտի քի նե չուն թաքլիֆ էլլատուն Ուշքիլիսայէ»:

Իսկ եւս լալով եւ դողալով պատասխանեցի. «Խանըն, պէն Ուռումտէն գէլմիշէն, քի մալում տուր, պու էրն էտէթին պիլմէն: Քիմսանն սուչի եօքտուր, սուչ պէնումտուր: Օլտուրսան պէնի օլտուր»:

Քանզի բարկացեալ էր ի վերա միրգայ Մեհթուն, թէ «Վասն էր ոչ ազդեցեր Խալիֆային զի նա օտար երկրէ է եւ ոչ զիտէն: Եւ առժամայն ողորմածն Աստուած յեղաշրջեաց զսիրտն ի քաղցրութիւն: Եւ խանդադատեցաւ նշդեհութեանս ինում եւ ասաց. «Ճշմարիտ է խօսքն Խալիֆային եւ ոչ զիտէ զորպիսութիւն երկրին: Բայց մեզ պարտ է Խալիֆային խիլաթ տալ»:

Եւ զի առաջի նուագին՝ որ գնացի ի տես, շնորհեալ էր ինձ զկաթողիկոսութեան րախսանն եւ այլ Գ (3) րախսան եւս: Որ էր մինն վասն աւանդիցն, զոր շահի եկած տարին զայնուսիկ, զոր քշեց շահն եւ տարաւ ընդ իւր, տուեալ էին ի պահեստ սուրբ Էջմիածնայ եւ այլոց վանորէից եւ զհիւորէից: Եւ յետոյ լուեալ օսմանցօցն յափշտակեցին զայն: Մի կարասցեն յետս պահանջել:

Եւ երկրորդ. զի թուրքացողքն ի հայրենեացն զրկեցին:

Իսկ երրորդն. մի որ գայցէ ի վանքս եւ նեղացուցէ առանց հրամանաց Խանին:

Եւ առժամայն հրամայեաց Խանն, եւ բերին զխիւլայն եւ արկին ի վերա իմ, որ էր քէթիպի զարպաֆ սամուր գրապանաւ:

Եւ այսպէս, մինչ մահու սպասէի, խիլայեաց զիս:

Եւ ով որ ոչ զարմացի: Փա՛ռքԱստուծոյ հրաշագործութեանն: Մեծ են գործք քո Տէր եւ յոյժ խոր են խորհուրդք քո:

Վասն որոյ համարձակութիւն գտեալ ասացի: «Խանըն, եթէ հրաման տաս, գնամ բերեմ գմիաբանքն ուխտին մեր զինաթով, եւ անկեալ առաջի խանիս տարցուք զհրամանքդ ի վանքն»: Եւ ասաց. «Բարի է: Այդպէս արարէք»: Եւ առժամայն դարձայ ի վանքն:

Եւ մինչ ակն ունէին ի դագաղի տեսանել զիս, տեսին կենդանի եւ խիլայեալ:

Որով զարմացեալ եւ հիացեալ փառս ետուն Աստուծոյ բոլոր միաբանքն:

Եւ ուրախացեալ ամենեցուն տօն մեծ կատարեցին:

Եւ վաղվաղակի զգեստաւորեցայ: Եւ միաբանքն ամենայն շուրջառով, եւ մանկունքն շապկով, եւ խաչալամով, իղաբերից մոմերով, թափօրական պատրաստութեամբ գնացեալ առ նա եւ առեալ մեծաւ փառօք բերաք ի սուրբ աթոռն:

Եւ մտեալ ի սուրբ տաճարն առաջի սուրբ իջման տեղոյն կանգնեցաւ եւ եհարց, թէ՛ «Չի՞նչ տեղ է, եւ վասն է՞ր՝ կաթողիկէս»: Նոյնպէս եւ՝ վասն պատկերացն, եւ վասն մեծ կաթողիկէին, եւ շինմանն եւ շինողացն: Եւ ըստ պատշաճի տուաք զպատասխանին:

Եւ եղեալ առաջի աւագ խորանին աթոռ եւ խալիչայ եւ հրաւիրեցի անդ նստիլ: Որ եւ նստաւ վաղվաղակի եւ հրամայեաց ժամ ասել: Եւ ասացաք զերեկոյեան ժամն, զի էր ի տօնի սրբոց Հռիփսիմեանց եւ օրն երկուշաբթի: Եւ ինքն նստեալ հայէր եւ ուրախանայր: Եւ առժամայն զիս յորդորեալ ծերագոյնքն ի միաբանից կանգնեցուցին ի կաթողիկոսարանի զգեստով իմով:

Եւ յետ ասելոյն զերեկոյան ժամն կրկին յորդորեցին զիս ծերագոյնքն, թէ՛ «Օանուցումն եւ շնորհակալութիւն արա՛ եւ օրհնեայ», որպէս եւ արարի իսկ: Եւ վասն զի այլազգեաց լեզուով խնդրեաց Խանն, եւ ես այնպէս խօսեցայ առաջի իւր:

Յորմէ ուրախացեալ եւ յետ արձակմանն ելեալ արտաքս եկեղեցոյն, եւ ետուր ձեռամբ միրզին իւրոյ ԳՃ (300) փլօրի ողորմութիւն եւ գնաց: Գնացի եւ ես մինչ ի միջի դուռն, եւ յետս դարձոյց զիս: Եւ ինքն գնաց ի բանակն:

[ԺԲ]

Եւ ի նոյն գիշերի, մինչ չեւ էր լուսացեալ, արձակեաց եւ գուհիքն իւր, որք եկին եւ նոքա ի տեսութիւն սուրբ իջման տեղոյն: Եկաւ եւ ինքն կրկին անգամ ի լուսանալն: Եւ ուրախացեալ ի մէջ տաճարին գուարճացոյց զհրայիւնքն՝ պատմելով նոցա զամենայն , զոր լուեալ էր: Եւ վայելեալ զշարապօներն, եւ զծխանելիքն, եւ զկուլապն եւ զայլ պատրաստութիւնս քաղցրեղինաց եւ ընթակայից, եւ ապա ելեալ արտաքս ի վանից մեծ դարվագէն՝ առաջի գերեզմանացն, եւ իսկոյն կոչել տտոր զիս առաջի իւր:

Եւ շնորհակալեցաւ եւ մխիթարեաց ասելով. «Մի հոգար, եւ մի տրտմիր եւ բնաւ մի երկնչիր: Այս օճաղս մեր է, եւ դու մէկ եախշի ծեր մարդ ես: Տունդ աւատան լինի, (իբրու ասել է, թէ՛ տունդ շէն լինի): Կացիր բարով: Եւ թէպէտ զանդս ձեր եւ զբարիս գերիվարաց եւ զօրաց ինոց կերցուցի, բայց զփոխարէնն ձեզ հատուցանելոց եմ ի ժամանակին»:

Եւ մտրակեալ գերիվարն գնաց խաղաղութեամբ եւ սիրով զճանապարհն իւր՝ ի վերա Փարագարու եւ անդ բանակեցաւ:

Եւ ես ի նոյն օրն զկնի իւր գնացի ի բանակն ի Փարագար սակաւ ընծայիւք: Եւ կրկին յուսադրեաց եւ դարձոյց զիս ի վանքն, եւ ինքն գնաց ի վերա Երեւանայ ի Եղեւարդոյ կողմն:

Եւ օսմանցիք ելեալ Երեւանու բերդէն դիպան իրար սակաւ մի եւ դարձան կրկին ի բերդն: Որ եւ սպանին ի թուրքաց Է (7) այր, եւ Բ (2) կենդանի ընթոնեալ տարան ընդ ինքեանս եւ գնացեալ բանակեցան մերձ Եղեւարդոյ ի վերա բլրի մի օրն հինգշաբթի, որ էր յունիսի Ե (5): Բայց, մինչ Փարագարն էր, ի նոյն գիշեր բերին զրոյց առ նա, եթէ՛ «Օսմանցոց սարասկար Ապտուլահ փաշայն Էանց զգետն Ախուր[ե]ան բազում զօրօք եւ զայ ի վերա քո: Պատրաստ լեր ի պատերազմիլ, զի բանիւ եւ փախչելով պատերազմ ոչ վճարիե: Իսկ մեծախելք Խանն խիլայեաց զեկողն եւ ասաց. «Գոհութիւն Աստուծոյ. զի եւ ես ի բազում ժամանակաց՝ ի հեռուն հետէ, զայն խնդրէի»:

[ԺԳ]

Եւ սկսաւ այնուհետեւ տեսանել զպատրաստութիւն իւր վասն պատերազմի: Եւ զատոյց զամենայն ծանրագոյն կա[րա]սին այսինքն՝ զմեծամեծ վրանսն, զգերիսն, եւ զայլ անօգուտ շպատերազմողն եւ զուիսն. ընդ Գեղամայ ծովուն եզերովն խաղացոյց զնալ ի Թարվէզ:

Եւ ինքն մնաց արիական պատերազմողօք ԺԸ (18) հազարաւ, եւ ընտրեաց իւր տեղի բանակի եւ վրանի զբոլոր մի բարձաւանդակ, որ ի հնուց անուանեալ էր Ախի Թէփէսի: Եւ անդ հարեալ զվրանն ամրացոյց զբոլորն բլրի այն քարէ կարկառի, իբրեւ զբրքունս՝ կիսագունդ, ի չափ Բ (2) գագի զբարձրութիւնն՝ իբր զպատնէշ, զոր այլագգիքն մաթարիզ անուանէն: Որ թէ յանկարծակի գայցեն օսմանցիքն ի վերա սոցա, անտի կարիցեն պատերազմիլ ընդ նոսա հրահանելեօք, կամ՝ այլովք պատերազմական զինուք: Եւ այսպէս զբոլոր բլրին երիցս եւ չորիցս շրջապատեաց:

Եւ ի շաբաթ օրն եհաս եւ Քօբրլու օղլին զօրօք իւրովք: Ի յԱպարանու վերի կողմէն էշ ի ստորտն Արայի լեւան՝ յանդիման Եղուարդու: Եւ ելեալ չարխաճիքն ընդդէմ միմեանց դիպան եւ՝ անկեալ երկուց կողմանց սակաւ դիակունք, ի բաց կացին ի միմեանց:

Իսկ զգիշերն ամենայն աշխատեցան պարսիկքն վասն ջրոյն պակասութեանն: Եւ զոր ինչ ոչխար եւ այծ ունէին՝ զենին եւ զտիկս հանեալ ջրով լցրին: Նոյնպէս եւ զայլ ջրի ամանսն լցուցեալ պատրաստեցին ի բլրին, զի հեռի էր գետն Չանկի, իբրեւ ձիու արշաւանս Բ (2)՝ յետուստ կողմանէ, եւ առաջի նոցա՝ զօրքն թուրքաց:

[ԺԳ]

Մեծ են գործք Աստուծոյ, եւ յոյժ խոր են խորհուրդք ամենակալին: Եւ ո՞վ է այն ի հողեղինաց որ կարիցէ քննել կամ վերահասու լինել: Սքանչանամ այժմ, եւ հիացումն ունի գմիսս իս: Բաբէ՛ հրաշիցն Աստուծոյ եւ արդար իրաւանցն Արարչին:

Չի այնմ վայրի եւ ի նոյն տեղի, որում ԺԵ (15) ամսս յառաջ Գ (3) գորագլուխ Յ (300) արամբքն գԺԲՌ (12000) պարսիկս կոտորեցին, եւ արեան ճապաղի դիաթաւալ ընդ երեսս դաշտին գգէշս մարդկան արկին կերակուր լինել գագանոց եւ թոչնոց, նոյնգունակ գտրիտորն փոխարինաց հատոյց ամենակարողն:

Չի յետ շաբաթուն յաւորն կիրակէի, որ էր Ը (8) ամսոյն յունիսի, ի յերկրորդ ժամէ աւորն սկսան պատերազմիլ:

Իսկ մեծ Խանն եւ արին Թահմագորուի, մինչ պատերազմէին, գգորս իր սակաւ ցուցեալ, որպէս թէ երիս գունդս հագարական թուով, մինչ զի առ ոչ ինչ համարեալ օսմանցոցն գորս պարսից վասն սակաւութեան՝ իսկոյն հրամայեցին բանակին իրեանց բառնալ զկարասին եւ ենկիչարիք հետեւակ՝ առաջի, եւ թօփերն՝ զկնի:

Որպէս ասի յոմանց, թէ Կ (60) թօփ ունէին օսմանցոց, որ եւ ես տեսի զքառասունս:

Եւ զկնի թօփերաց հեծեալքն, եւ ի միջի իրեանց՝ սերասքէր Ապտուլահ փաշեն, եւ Սարու Մուստաֆայ փաշայն, եւ Թէմուրն, եւ Փոլատն այլեւ՝ Քոռ չաւուշն, որ եւ պարծեցեալ էր ի նոյն զիշերին, եթե՛ «Ի՛նչ պիտի լինին պարսիկքն, զի առ ոտս հեծելագորացն ինոց տամ առաքուր կոխել գնոսս»:

Իսկ ի խմբել պատերազմին՝ որովհետեւ վասն սակաւութեան պարսից գորաց պատրեցան օսմանցիքն, եւ հեռացան ի ստորոտէ լեառնն Արայի եւ դիմեցին ի վերա պարսից գորացն, եւ սոցա խոյս տուեալ սակաւ սակաւ հեռացուցին ի լեռնոտէ անտի եւ ածին մինչեւ Եղարդայ դաշտն: Ապա ելեալ ի ձորոց ի կողմանցն Երեւանու գորք պարսից, որպէս ասեն թուօք ԺԸՌ (18000) աց, եւ թէպէտ այնքան էին եւ գունդ գունդ կազմեալք, բայց հայէին ի հեռաստանէ եւ ոչ պատերազմէին, զի ոչ ունէին հրաման ի Խանէն, այլ միայն՝ Գ (3) գունդն՝ հագարական արամբ: Այն՝ որ կարգեաց Խանն, նքա պատերազմէին:

Իսկ Խանն ըստ արիական սովորութեանն իւրոյ կազմէր, յօրինէր, կարգէր, յորդորէր եւ զիր հրահանելիքն յաջմէ, եւ յահեկէ եւ ի մէջտեղաց տեղաւորէր: Նոյնպէս եւ՝ զամպարական, որք են մեծամեծ թֆանկներ՝ ամէն ըղտի վերա մի հատ ի ճակատ սամարին, որ է ի վերա ողին ըղտոյ թուով՝ ԷՃ (700): Եւ այսպէս նախ՝ զմեծ թօփերն ետոր ձգել, եւ ապա՝ զամպարական:

Եւ խմբեցան ընդ միմեանս ճակատ առ ճակատ: Եւ ընդ թֆանկսն զմիմեանս յաղթահարէին հետեւակք ի յերկուց կողմանցն յունիսի Ը (8) օրն կիրակի: Սկսեալ ի երրորդ ժամէ աւորն մինչեւ ցիինգերորդ ժամն հրօք եւ հրահանելեօք պատերազմեցան: Օսմանցիքն Բ (2) կամ Գ (3) թօփ միայն կարացին ձգել, իսկ պարսից կողմն՝ թուի, թէ Յ (300) եւ այլ անելի թօփ ձգեցին, եւ զամպարականներն՝ զամենայն եւ ձեռաց թֆանկներն՝ բազում:

Եւ յանկարծակի Խանն հասաւ ի թօփխանային օսմանցոց եւ տիրեաց: Եւ յորժամ տեսին եւ լուան գտիրելն թօփխանային, առժամայն ի փախուստ դարձան օսմանցիքն, եւ եւ պարսիկքն՝ զկնի կոտորելով: Կոտորելով հասուցին զմի ծայրն ի վերի կողմն Արայի լեառն՝ հանդէպ Սաղմոսավանից եւ զվարի ծայրն գորաց՝ ի կողմն Աշտարակու, եւ ի միջի եղեալսն՝ դէմ ածին Քարսահ գետոյն դիմաց Յոհանավանից եւ Կարբու եւ Մօղնու: Որ եւ թուի, թէ բազումք էին զահալիժեալքն ի ձորն Քարսահ գետոյն, քան թէ սրով սպանեալքն:

Որ եւ գորավարն նոցա գԲեօբբու օղլին, ի նեղ արկին: Եւ մինչ կամէր իջանել ի քարափէն ի ձորն նեղ եւ դժար քարոտ ճանապարհաւ մի ոչ ժուժեաց ի վերա ձիոյն, այլ անկաւ ի ձիոյն ի վերա քարանց, եւ կարի վիրաւորեցաւ զլուխն եւ մերձ էր ի մեռանիլ: Վասն որոյ գլխատեաց զնա անարգ պարսիկ մի եւ եբեր զգլուխն առաջի Խանին: Եւ յորժամ տեղեկացաւ Խանն ի կենդանի կալանաւորաց օսմանցոց, թէ ճշմարիտ սերասքէր Ապտուլահ փաշային զլուխն է, իսկոյն խիլանաց զբերողն գլխոյն եւ խոստացաւ այլ եւս խիլայս, զի թէ եւ զմարմինն բերցէ: Որ

և իսկոյն գնացեալ գտին եւ բերին եւ ետ տանել ի Կարբի: Եւ դիագարդեալ եղին ի դագաղն, եւ հասուցին ի Ղարս եւ անդ թաղեցին:

Այլ եւ, գտանաթ Մուստաֆայ փաշայն եւս սպանին ի պատերազմին: Եւ գնա ետ գտանել եւ դիագարդեալ յղեաց ի յԵրեւան, որ անդ թաղեցին ի մէջ նոր շամուն:

Եւ այլ Բ (2) թուղով փաշայք կային. մէկն՝ առնաւուտ եւ միւսն՝ պօշնախ, գոր անկան եւ նոքա ի պատերազմին, որպէս պատմեցին մեզ:

Եւ այսպէս մեծ կոտորած առնելով հասուցին գմի ծայրն վերի կողմամբն ի Ախուր[ե]ան գետոյ, որ է Արփաշային: Եւ գմի ծայրն վայրի կողմամբն ստորոտով լերինն Արագածու՝ կրկին մինչեւ ի նոյն գետն:

Որ եւ յետ կոտորածին հանդէս արար եւ ետ ի թիւ արկանել զսպանեալսն: Եւ գտին ԽՌ (40000) դի ի յօսմանցոց: Իսկ ի պարսից թուի, թէ ԺԵ (15) կամ Ի (20) սարդ չպակասեցաւ, զի հիացումն էր կարկամիլն եւ կապիլն օսմանցոց առաջի պարսից: Որք եւ ձեռք անգամ ոչ կարէին վերացուցանել, որպէս թէ կապեալ էին առաջի սպանողաց:

[ԺԵ]

Իսկ յետ երկից ամուրց օրն երեքշաբթի գնացի ես՝ տրուպ Աբրահամ հոգեւոր տէրս ի տեսութիւն Խանին ի կողմն Եղւարդու մերձ բլրոյն Մուրատ թէփէսի անուանելոյ: Եւ ի ճանապարհին հանդիպեցայ դիականցն՝ սկսեալ ի Աշտարակոյ հանդէն մինչեւ ցԵղւարդ՝ անթիւ բազմութեան սպանելոցն: Եւ դեռեւս կային ոմանք կենդանի, որ եւ խուզէին պարսիկք: Չայնպիսիսն եւս սպանէին: Որպէս եւ տեսայ աշօք իմովք, մինչ գնայի ի ճանապարհին:

Որ եւ վերա հասայ հայու մի կիսամեռի, մինչ կամէին մահացուցանել, եւ թափեցի ի ձեռաց նոցա: Եւ զիմ շաթիր Պօղոսն ի հետն եղի բառնալով ի վերա գրաստու եւ ետու տանել ի յԱշտարակ ի խուցն եկեղեցոյն: Եւ պատուիրեցի, զի քահանայք հոգ տարեալ խնամք տարցեն: Որ եւ գտեալ գառողջութիւն եւ կատէպան մտեալ, որ է այգէպահող, եւ անդ ումեմն մնաց անդանօր:

Այլ եւ բազում վիրաւորեալք, որք գերծան ի պատերազմէն, եկին երկրորդ օրն ի յԷջմիածին՝ թուրք, հայ, հոռոմ, առնաւուտ: Եւ բազմաց դեղ առնել ետու: Եւ գիշերով գտաճկունսն յողողոյ եղինք Երեւան: Եւ այլ ի մերայնոց եւ յունաց՝ ոմանք մեռան, եւ ոմանք առողջացեալ գնացին ուր եւ կամեցան:

[ԺՁ]

Եւ ապա այնուհետեւ հետեւեցաւ Խանն ելանել ի գագաթս լեռանց ի կողմն Ղրխապուլախու՝ մերձ Գեղարդայ եւ Գօրատարայի: Որ եւ սփռեալ տարածեցան զօրք բանակին մինչեւ Ծաղկունաձորն եւ մինչեւ եզրն Գեղամայ ծովուն: Որ եւ մնաց ի զբօսանս մինչեւ գյուլիսի վերջն: Եւ օգոստոսի սկիզբն սկսաւ ի լեռնն նոյն ճանապարհաւ, ընդ որ գնաց, եւ եկեալ եհաս մերձ ի տեղի պատերազմին՝ ի բլուրն Մուպարաք թէփէսի ասացեալ: Չի սկիզբն բլրիս անունն Ախի թէփէսի էր, իսկ ի պատերազմին՝ որովհետեւ յաղթեաց Մուպարաք, թափայ կոչեցաւ, եւ մնաց անունն այսպէս:

Եւ յորժամ եկն մեծաբաղդ Խանս մերձ այսմ բլրիս, էի եւ ես ընդ նմա, քանզի խնդրեալ էր զիս: Եւ յառաւօտուն, երբ կամէր չուել, ել ի բլուրն այն. կոչեաց եւ զիս ընդ մեծամեծս՝ խաներօք եւ միրգօք հանդերձ, զքեալանթարն եւ զնէլիքն եւս, ի գագաթ բլրին՝ ի տեղին, որում հարեալ էր զվրանն իւր յաւոր պատերազմի, յորում գյաղթութիւն արար:

Եւ շատ երկար խօսեցաւ ընդ մեզ: Նախ՝ վասն գմբեթին, որում հրամայեաց շինել օրինակ վրանին իւրոյ, զի մնացէ յիշատակ եւ յիշեսցի ապագայիցն: Եւ երկրորդ՝ խօսեցաւ պատրաստելոյ վասն զմեզ եւ պահպանելոյ ի նենգութենէ հազարացոց՝ մերձասահման գոլոյն մեզ սահմանացն նոցին:

Եւ այսպէս ժամ մի խօսելով ընդ մեզ երբեմն ընդ խաներացն եւ մերթ՝ ընդ իս, մինչեւ իջաք ի բլրոյն ի դաշտն: Եւ ապա հրամայեաց մեզ ձիաւորիլ եւ գնալ զկնի նորա: Եւ այնմ զիշերի օթագայեցաւ ի Պաշ Ապարան անուանեալ տեղին: Եւ երեկոյան հացին հրաւիրեաց զիս ի սեղանն:

Եւ առաւօտուն դարձոյց զՊապա խանն, եւ զՄերտար խանն, եւ զԵրեւանայ խանն եւ զՆախչուանայ խանն իրեանց տեղիս: Որում պաշարեալ էին զԵրեւան. այս չորեքեան խաներս կրկին պաշարեալ ի Դ (4) դիմաց պահեսցեն, որ ոչ կարիցեն մուտ եւ ել առնել:

Իսկ զիս տարաւ ընդ իւր մինչեւ ցճինիլի գօլ կոչեցեալ վայրն եւ կրկին հրաւիրեաց զիս ի սեղանն: Եւ զի էր պահք փոխման սուրբ Աստուածածնին, վասն որոյ համարձակեալ ասացի «Խա՛նըմ, այս Ե (5) – Չ (6) անգամ է, յորմէ հրաւիրես զիս ի սեղան քո: Եւ յամենայն ժամ պահոց օր պատահեցաւ: Եւ ես կարօտ մնացի ի քո քաղցր կերակրոցդ յորմէ թուի ինձ, որպէս զմանանայն իջեալ ի բարձանց: Վասն որոյ խնդրեմ ի մեծութենէդ, զի հրաման տայցես տուածիյիդ քո, որ իմ առաջելի կերակուրն տանիմ ընդ իս իմ օթեւանն: Յորմէ ծիծաղեցաւ ուրախութեամբ եւ ասաց. «Խալիֆա՛յ, ապա վաղն կուտնե՞» Ասի. «Ոչ»: Որով խանդաղատեցաւ եւ ասաց. «Բարի է: Վաղիւն այլ եկ ընդ իս: Եւ կրկին հրաւիրեալ ես յիմ սեղանն, քանզի եւ ես զհաց քո շատ եմ կերեալ: Եւ ապա արձակեցից զնալ Ուչքիլիսէն»:

Եւ վասն այսմ պատճառի գնացի ընդ նմա եւ զմիւս օրն: Եւ այնմ երեկոյին եւս հրաւիրեաց ի սեղանն կրկին եւ ետ լցուցանել իւր առաջի եղեալ փլաւէն աման մի: Եւ հրամայեաց սպասաւորացն պահել զայն եւ հասուցանել ի վրանն իմ, որպէս եւ արարին իսկ:

Եւ յետ ուտելոյն մեր, իրեանք՝ ի յուտեաց կերակրոցն եւ ես՝ ի մեղրէն եւ այլոց քաղցրեղինաց, աւարտեցաւ հացկերոյթն: Եւ լուացեալ զձեռն նոյնպէս եւ մեք յարուցեալ ես ի վերա ոտից շնորհակալեցայ եւ կանգնեցայ: Որ եւ ասաց. «Խալիֆայ, մուրախասս արարի զքեզ: Գնայ բարով ի քո մանաստորն եւ աղօթեայ վասն մեր»:

Իսկ ես պաղատելով խնդրեցի զնալ ընդ նմա մինչեւ ցԱրփաշայն: Բայց երկրորդ Աղէկսանդրն ոչ կամեցաւ բնաւ եւ ոչ ետ թոյլ, այլ զայս ասաց, թէ՛ «Ըխտիար ես, խեղճ ես, ափսոս ես: Դարձիր, դարձիր ի տեղի քո եւ տուայ արա մեզ»:

[ԺԷ]

Եւ կանուխ վաղ քաջ դարձանք ի բանակէն: Եւ եկինք յԷջմիածին օրն շաբաթ նաւակատեաց սուրբ Աստուածածնին: Եւ ի գիշերի հասանք ի սուրբ գահն: Իսկ առաւօտն յետ պատարագին ի սեղանն վայելեցինք զկերակորն, զոր շնորհեաց Խանն, ընպէտով զբաժակն յանուն նորա:

Եւ ապա փութացուցաք զգործաւորս ամարաթին, զոր պատուիրեաց Խանն շինել ի գլուխ բլրին ի տեղի վրանին իւրոյ: Եւ յանձնեաց ինձ եւ մէլիք Մկրտումին, զի վերակացու լիցուք, եւ մեր գիտութեամբն ծախքն լիցի: Եւ կամ՝ ի կողմանէ իմմէ գիտուն մարդ մի դիցեմ, զի եւ նա վերակացու լիցի ի վերա վարպետաց եւ շինուածոց: Այլ եւ՝ Բ (2) մոխէմէտ, զոր նոքա սարգեար անուանեն, զի գրեցեն նոքա եւ զխարճն եւ օգնութիւն արասցեն վերակացուացն՝ կրել տալու զքարն եւ զկիրն ի գիւղորէից: Որ եւ ես իմոյ կողմանէ եղի զՂալայճի օղլու Ստեփանոս վարդապետն Արգրունցի, որ էր ընդ մէլիք Մկրտումին ի բլուրն այն ի վերա շինուածոցն եւ աշխատեցաւ անդ Բ (20) ատուրն՝ մինչեւ ցաւարտունն նորին:

Եւ կատարեցաւ զշինուածն, զի էր վրանածեւ գմբեթայարկ, եւ ի ներքոյ՝ խորափիտ. եւ՝ ի տեղի ժողովելոյ ջուրց, զոր ի անձրեւ գայր ի վերնոտէ այնմ բլրին հորդեալ ճանապարհաւ ինչ եւ ժողովէր այնմ խորափտի սարընճածեւ, յորում վերա կայր շինուածն: Եւ յորժամ լնանի աւելորդն, ելեալ ի ճանապարհէ խողովականման եւ հոսի գառ ի վայր ի ձորն:

Եւ գիւղ կայր ի ստորոտ բլրին: Եւ էր աներակ ի բագում ժամանակաց, որպէս պատմեն՝ Ճ (100) ամէն ի վեր: Չայն գիւղն քննեալ եւ գտեալ զգիւղականս ետ նոցա բախսան մի, զի մաֆ լիցին եւ ԸՃ (800) սօմարի ցան եւ վար արասցեն եւ պահրայ, որ է օշուր, մի տայցեն: Որ եւ վաղվաղակի շինեցին զգիւղն, եւ կան բնակեալ այժմ գիւղականքն:

Եւ ինքն Խանն անց գնաց ի վերա Ղարսայ եւ պաշարեաց գնա ամսօրեայ ժամանակ: Արգիլեաց զգետն որ առոգանէր եւ արբուցանէր զքաղաքն, կտրեաց զջուրն, որ ի վերուստ գայր խողովակով ի բերդն: Եւ յամենայն կողմանց նեղ էարկ զքաղաքն: Եւ պատեալ պաշարեցան յամենայն դիմաց:

Այլ եւ ասպատակս արձակեաց երկուց կողմանց, մինչ գնայր ի Ղարս՝ յաջ եւ յահեակ, զմի կողմն ի վերա Պայագիտու կրկին, եւ զմիւս կողմն ի վերա Կաղզուանայ եւ ինքն ի միջի: Յորում գնացեալ քանդեցին զերկիրն, այրեցին զշինուածսն, զերեցին զմարդիկք եւ զանասունս եւ բագում աւարաւ դարձան ի բուն բանակն՝ ի Ղարս: Եւ անտի կրկին արձակեաց ասպատակս, որ գնացեալ հասին մերձ Թէոդուպօլսոյ: Եւ գերեցին զՆարիմանու նահանգն, զՉաւախէթու, զՉլտրու եւ զՂայի Ղուլու, որք էին բովանդակ ի մեր ազգէ: Եւ քչեցին գայր եւ զկին, զծեր եւ զտղայ եւ տարան ի Խորասան՝ թուով ԶՈ (6000), որպէս եւ լսենք:

Եւ ապա գիշան եւ հագարացիքն ի բարձրավզութենէ եւ ի գոռոզութենէ իրեանց: Եւ ելեալ Արգրունայ արք ոմանք երեւելիք եւ եկին իբրեւ դեսպանս առ Խանն, որ դեռեւս նստեալ կայր ի վերա Ղարսայ: Եւ միաբանեալ ընդ դարսեցոց մեծամեծացն գնացին առ Խանն աղերս եւ աղաչանս, զի մի աներեսցէ զերկիրն իսպառ: Եւ խոստացան տալ զԵրեւան, յորմէ բերկրեցաւ Խանն եւ պատուեաց գնոսա խիւայիւ: Եւ եղեալ ընդ նոսա խան մի, որոյ անուն խանի էր... սակաւ ձիաւորօք: Եւ յղեաց յԵրեւան: Որ եւ եկեալ նախ յանդիման եղեն Պապա խանին որ էր նստեալ ի քաղաքէն ունելով ընդ իւր զԵրեւանայ խանն եւ զՍարտար խանն:

Եւ առեալ ի նմանէ եւս մարդ եւ հրաման եւ ապա մտան ի յԵրեւան. համոզել գնոսա ի խաղաղութիւն եւ տալ զբերդն Խանին:

Եւ յետ Գ (3) – Դ (4) ատուր ել համբաւ, թէ՛ ահա տալու եղան զբերթն այնու պայմանաւ, որ զպատերագնական պատրաստութիւնս, որ է հրահանելիքն եւ ճապխանայն, կիսիցեն. զկէսն տարցեն ընդ ինքեանս եւ զկէսն թողցեն ի բերդին: Եւ այնպէս ուխտ եւ դաշինք հաստատեցին: Եւ խնդրեցին սայլ, զի բարձցեն զինչս իրեանց: Որ եւ ետուն զՃ (100) սայլ երկրաւ, որում բարձեալ զկահն եւ զկարասինս իրեանց ելին ի բերդէն սեպտեմբերի ԻԲ (22) օրն երկուշաբթի, Վարազայ սուրբ խաչի պահոցն: Եւ տարեալ հասուցին մինչեւ եզրն Ախուր[ե]լան գետոյն, որ է

Արփայչային՝ գնալ անտի ի Ղարս: Եւ սայլավարքն հանդերձ սայլիք դարձան իրաքանչիւր ի տեղիս իրենանց:

Իսկ Խանն դարձ արարեալ ի Ղարսայ գնաց ի Թիֆլիզ: Բայց մինչ կամէր չուել, հրամանագիր յղեաց Երեւանայ խանին, թէ՛ «Առցես ընդ քեզ գԽալիֆայն եւ զքալանթարն, մէլիքն եւ զԵրեւանայ աղայներն եւ զքէտխուտէքն եւ գայցէք առ իս ի յեզրն Ախուր[ե]յան գետոյս: Բայց որովհետեւ դանդաղեցանք ի գնալն եւ ինքն աճապարեաց ի Տփլիսիզ, վասն որոյ ոչ կարացաք հասանել նմա ի ճանապարհին, այլ հետեւեցանք նմա եւ գնացինք ի Տփլիսիս օր մի յետոյ, քան զինքն, զի հոկտեմբերի Ա (1) շուեցինք յԷջմիածնայ եւ Երեւանու քաղաքն եւ ԻԷ (27) հասանք ի Թիֆլիզ քաղաքն:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.